Małgorzata Chorowska, Czesław Lasota
Wrocław

ZABUDOWA RYNKU ŚWIDNICKIEGO DO POŁOWY XVI WIEKU

Świdnica, położona na Przedgórzu Sudeckim, na wysokim brzegu Bystrzycy, od początków XIV w. zaliczała się do największych po Wrocławiu ośrodków miejskich na Śląsku[1]. Jej znaczenie wynikało z położenia na przebiegającym u podnóża Sudetów szlaku komunikacyjnym, funkcji administracyjno-politycznej jaką pełniła od 1290 r., będąc stolicą samodzielnego księstwa oraz rozwijającego się od schyłku XIII w. piwowarstwa. Dokładna data lokacji miasta nie jest znana. Poruszający problematykę początków Świdnicy (Młynarska-Kaletynowa, 1995, s. 16) czas powstania lokacyjnego układu urbanistycznego widzą w latach 40. XIII w., wskazując na wzmiankę o budowie kościoła i klasztoru franciszkanów w 1249 r. (SUB 1977, nr 373). Jak wiadomo, fundacje zakonu minorytów towarzyszyły ośrodkom miejskim doby polokacyjnej.

Stare Miasto w Świdnicy, odpowiadające przestrzeni założenia lokacyjnego, zamyka się na obszarze nieregularnego czworoboku, przeciętego dwoma parami ulic: Długą – Kotlarską i Pułaskiego (Wysoką) – Grodzką (Zamkową), które tworzą dominującą w planie oś wschód–zachód, z nanizanym na nią Rynkiem (ryc. 1). Jak przypuszczamy, nieregularność wschodniej części założenia lokacyjnego tłumaczą względy topograficzne – wschodnią granicę miasta stanowiła krawędź wysokiej skarpy przeciętej parowem rozwidlającym się zgodnie z układem ul. Długiej i Wysokiej. Niektórzy badacze dopatrują się w owej nieregularności reliktu targowej osady przedlokacyjnej z kościołem usytuowanym w miejscu dzisiejszej fary (Dziewulski 1957, s. 255; Hanulanka 1973, s. 6-10). Zaburzenia układu szachownicowego ulic w rejonie Rynku (ulice biegnące z północy na południe nie trafiają w jego narożnik) wskazują na zredukowanie w jakiś czas po lokacji pierwotnego placu targowego. Według badaczy wcześniej rozpatrujących ten problem, opierajacych się na analizie nowożytnych planów miasta i wzmianek źródłowych o Świdnicy (Schubert 1911, s. 15-16; Dziewulski 1957, s. 255; Hanulanka 1973, s. 6-10) pierwotny Rynek był nieco większy od obecnego, a zabudowa kwartałów wschodniego i zachodniego nie blokowała przelotu ulic biegnących z północy na południe. Wkroczenie zabudowy na teren placu miało stanowić rekompensatę udzieloną mieszczanom za wyodrębnienie z wnętrz kwartałów miejsc pod budowę synagogi w kwartale zachodnim oraz jatek we wschodnim. Przytoczone poglądy tłumaczące zmniejszenie Rynku zostały ostatnio podważone. Analiza przebiegu średniowiecznych granic działek na terenie kwartału zachodniego w nawiązaniu do wzmianek źródłowych wykazała, że teren pod budowę synagogi wydzielono z trzech posesji zwróconych frontem w stronę ul. Kotlarskiej, a nie Rynku (Chorowska, Lasota, Małachowicz 1997, s. 145-146). Ponadto na podstawie wyników badań architektonicznych kamienic sądzi się, że wysunięcie zachodniej pierzei Rynku miało związek z jakże częstym w miastach śląskich zabudowywaniem podcieni (Chorowska, Lasota 1999, s. 60-72). Także pogląd o przeniesieniu jatek nie znajduje oparcia ani w źródłach pisanych,

[1] Wg szacunków dla XV-XVI w. liczba ludności Świdnicy wraz z mieszkańcami przedmieść wynosiła ok. 14 tys. mieszkańców, co stawia ją powyżej takich miast, jak Poznań, Lwów czy Lublin (Świdnica 1995, s. 40).

Ryc. 1. Świdnica. Plan widokowy miasta od północy z roku 1622, miedzioryt znany z odbitki G. Linznera z 1690 r.

ani analizie planu miasta (CZERNER, LASOTA, 1997, s. 6-7; CHOROWSKA, LASOTA, MAŁACHOWICZ 1997, s. 141-143).

Wykonana rekonstrukcja przebiegu granic działek w XIV-XV wieku, oparta na wynikach badań architektonicznych zabudowy kwartałów, pozwala powiedzieć, że pierwotny plac handlowy zajmował wydłużony, trójkątny pas terenu od zbiegu ul. Długiej i Wysokiej przy Bramie Dolnej na wschodzie do osi ul. Łukowej i Franciszkańskiej na zachodzie (ryc. 2). Już pod koniec XIII w. w zachodniej części tego placu stanęły murowana wieża ratuszowa, niewiele wyprzedzając sukiennice i inne budynki handlowe oraz ratusz. Jatki mięsne, wzmiankowane od 1308 r. (SR, 2988), stanowiły zapewne dwa szeregi stanowisk sprzedaży, usytuowane poprzecznie do ul. Długiej i Wysokiej, w miejscu obecnej ul. Środkowej, gdzie przetrwały do 1862 r. (CZERNER, LASOTA 1997, s.74-76). Jatki oddzielały zachodnią, regularną część placu – z której wykształcił się obecny Rynek – od wschodniej, nieregularnej.

Zanik dużego placu, na którym znajdowały się ratusz i oddalone od siebie dwa zespoły zabudowań handlowych miał miejsce w XIV wieku. O zajmowaniu w 1. połowie tego stulecia pod zabudowę przestrzeni znajdującej się na zachód od jatek, dzisiejszego wschodniego bloku przyrynkowego, wnioskuje się na podstawie źródeł pisanych (SR, 4131, 4922; CZERNER, LASOTA 1997, s. 74, 75). Na wschód od ul. Świdnickiej, gdzie znajdowały się jatki, występują działki zwrócone frontem do ul. Długiej i Pułaskiego (ryc. 3). Najstarszym znanym nam świadectwem tego układu działek są zapisy w księdze podatkowej prowadzonej od 1370 lub 1379 (A.M.Św., sygn. 235). Jeśliby parcelacja przestrzeni na wschód od ul. Środkowej została przeprowadzona przed założeniem jatek, to musiałoby istnieć pasmo działek zwróconych w stronę obecnego Rynku. Przeprowadzone badania architektoniczne zabudowy kwartału ograniczonego od zachodu ul. Środkową nie ujawniły śladów takiego pasma (CHOROWSKA, KARST, LASOTA, MAŁACHOWICZ, 1995-96, poz. 4).

Lokując Świdnicę, duży plac targowy i dwa wychodzące z niego na zachód ciągi uliczne obrzeżono działkami o wymiarach 50 × 150 stóp (1 stopa = 31,3 m). Pozostała część miasta, tj. tyły bloków przyrynkowych, poprzeczne ulice bramne oraz wąskie kwartały tworzące pierścień zewnętrzny, uzyskała parcele

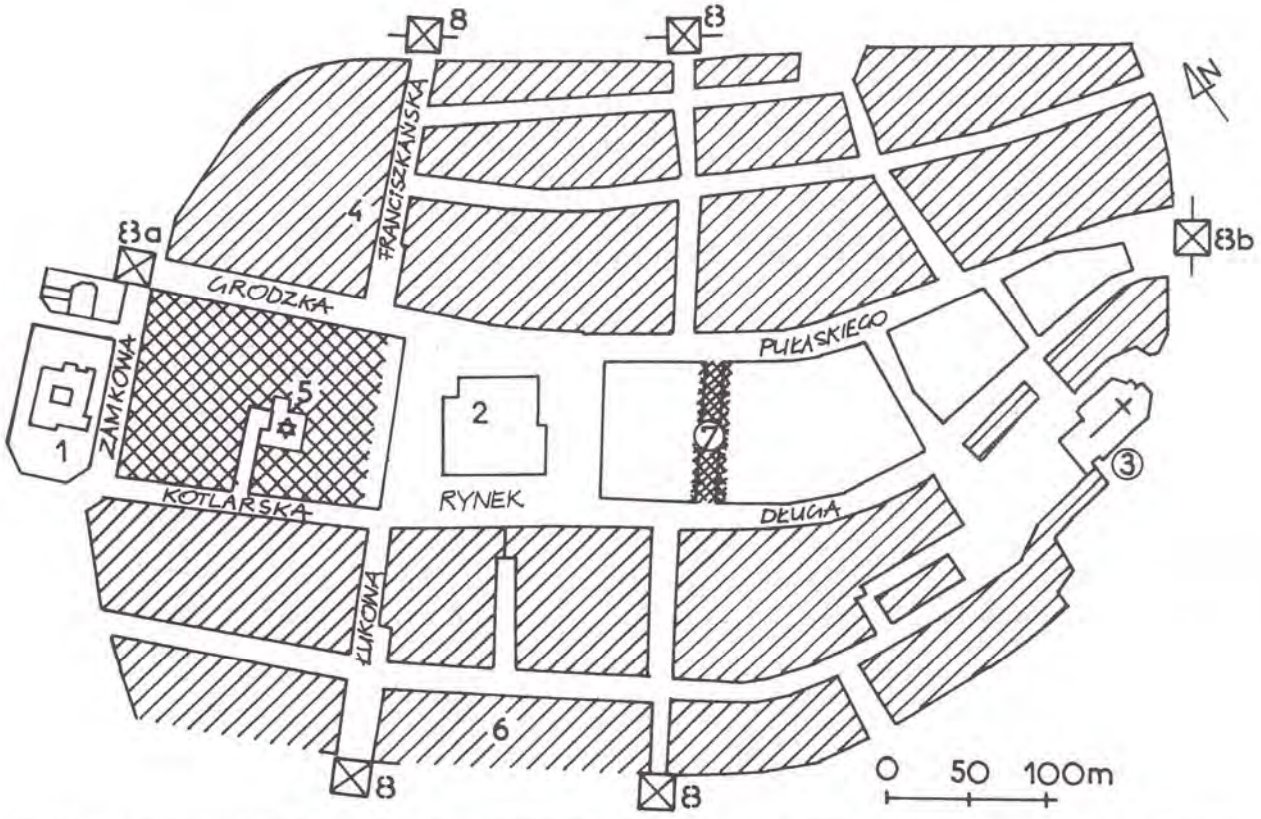

Ryc. 2. Świdnica. Uproszczony plan miasta w obrębie dawnych murów obronnych. 1 – zamek; 2 – blok śródrynkowy; 7 – jatki mięsne (wg CHOROWSKA, LASOTA, MAŁACHOWICZ 1997, ryc. 2)

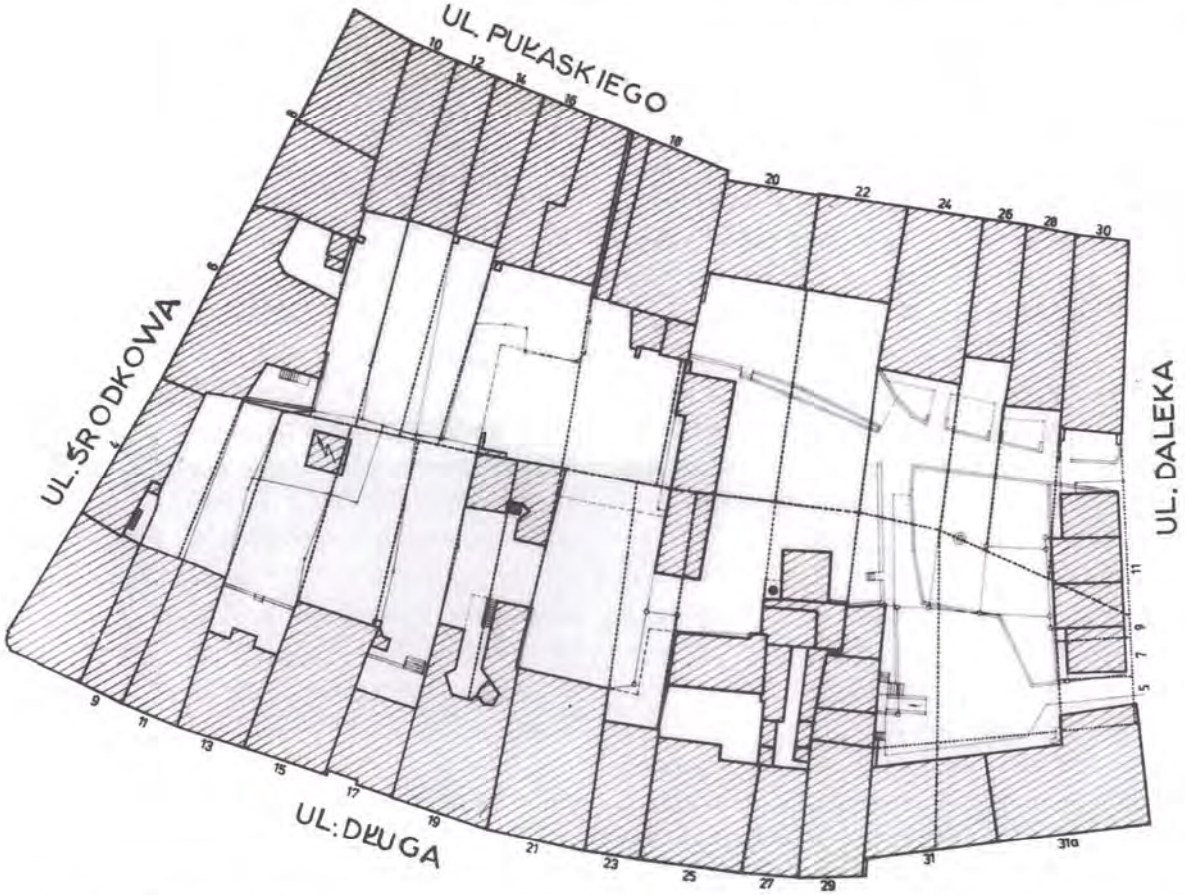

Ryc. 3. Świdnica. Kwartał zabudowy ograniczony ulicami: Środkową, Pułaskiego, Daleką i Długą. Rekonstrukcja układu parcel z XV/XVI w. na tle zabudowy współczesnej (wg CHOROWSKA, KARST, LASOTA, MAŁACHOWICZ 1995-1996, poz. 4)

Ryc. 8. Świdnica. Plan zabudowy przyrynkowej na poziomie piwnic na tle fragmentu planu miasta z 1937 r. Kolorem czarnym oznaczono mury z XIV w., kratką - mury z XV i 1. poł. XVI w., rys. E. Głąb
(M. Chorowska, C. Lasota: *Zabudowa rynku świdnickiego do połowy XVI wieku*)

krótsze, bo 100 stopowe (CHOROWSKA, KARST, LASOTA 1998, s.159). W zachodniej pierzei pierwotnego placu handlowego wytyczono 7 lokacyjnych działek, a w zachodnich częściach pierzei północnej i południowej – między poprzecznymi ulicami bramnymi – po 11. Zgodnie z procesem obserwowanym w miastach o intensywnym życiu gospodarczym, w jakiś czas po wytyczeniu działek budowlanych w kwartałach ich wielkość uległa zmianie, a ilość została zwiększona (CHOROWSKA, LASOTA, MAŁACHOWICZ 1997, s. 144, przyp. 14). W latach 70. XIV w. pomniejszonemu o część wschodnią Rynkowi były przyporządkowane 42. parcele, po 13 w pierzejach północnej i południowej oraz po 8 we wschodniej i zachodniej. Stan ten przetrwał do XX w. Niewątpliwie w ustabilizowaniu granic parcel istotną rolę odegrał wydany w 1379 r. statut w sprawie budowy domów na działkach mających przywilej piwowarski (A.M.Św. sygn. 39; BUNKE 1935, s. 15). Jeden z punktów statutu zakazywał dzielenia domów karczmarskich, inny, o którym wspominamy dalej, przyczynił się do upowszechnienia budownictwa murowanego, które także petryfikowało granice parcel.

Plan miasta z dominującym długim placem targowym w centrum, trójkątnym lub wrzecionowatym, nie był na Śląsku zjawiskiem odosobnionym. Otrzymały go np. Środa Śląska (przed 1223), Złotoryja (1211), Kostomłoty (przed 1214) i Sobótka (1221), ośrodki w których przeważała funkcja targowa, najczęściej o genezie przedlokacyjnej (MUNCH 1960, s. 361-365). W przypadku Świdnicy kształt wschodniej, nieregularnej części placu wynikał zapewne z ukształtowania terenu. W grupie miast jak Lwówek (przed 1223) i Nowogrodziec nad Kwisą (1233) zaznaczyła się już tendencja do starannego formowania planu, w którym plac targowy stawał się osią kompozycyjną układu i nabierał regularnego kształtu (MUNCH, 1960 s. 365-366). Cechą charakterystyczną rozplanowania Złotoryi, Lwówka oraz Świdnicy było rozdwojenie osi kompozycyjnej na dwa ciągi uliczne, tworzące na pewnym odcinku pierzeje przyrynkowe. Nie bez wpływu na formę tych placów pozostawała parcelacja otaczających je bloków na działki o równej szerokości.

Pierwsze obiekty murowane na Rynku powstały w ostatniej tercji XIII i pierwszej XIV stulecia (ryc. 4 i 5). Były to: wspomniane wyżej wieża ratuszowa, dobudowane do niej sukiennice przed 1285, ratusz wzniesiony około 1291, a także budynki mieszczące ławy chlebowe i szewskie, z piwnicami dla ubogich

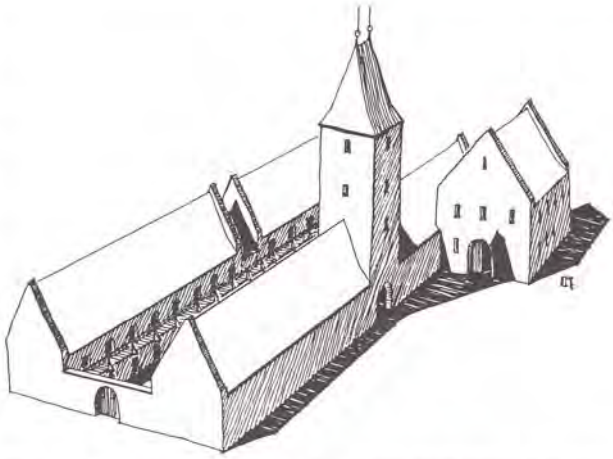

Ryc. 4. Świdnica. Rekonstrukcja zabudowy śródrynkowej po wystawieniu murowanego ratusza (wg CZERNER, LASOTA 1997, ryc. 21)

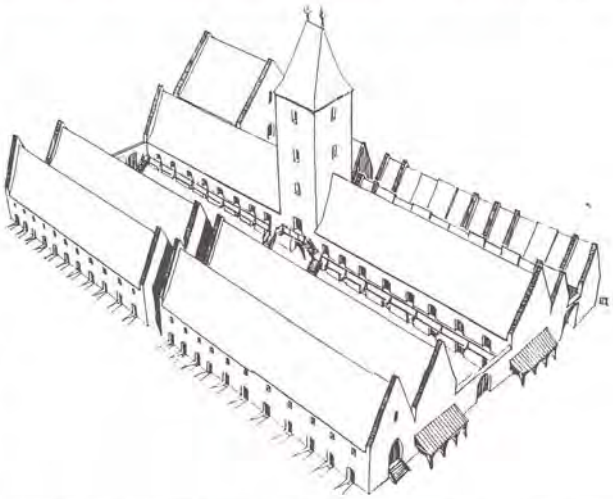

Ryc. 5. Świdnica. Rekonstrukcja zabudowy śródrynkowej po wystawieniu kramów bogatych i piwnic dla ubogich rzemieślników (wg CZERNER, LASOTA 1997, ryc. 26)

rzemieślników zbudowane w 1330 r. (CZERNER, LASOTA 1997, s. 31-33, 53-54, 61).

Dominantę zespołu stanowiła wieża wybudowana jako pierwsza na Rynku, na długo przed uzyskaniem przez samorząd pełni władzy nad miastem, co nastąpiło po wykupieniu wójtostwa w 1372 r. (SCHMIDT 1846,1848, s. 50). Wiadomo także, że w takich samych okolicznościach powstawały wieże ratuszowe w Brzegu, Głogowie i Wrocławiu. Przytoczone przykłady przeczą występującej w literaturze tezie, jakoby na Śląsku stanowiły one ukoronowanie rozwoju samorządu i rozrastania się siedziby władz miejskich (CZERNER, LASOTA 1997, s. 27, 28, przyp. 72, 73). Wieża w Świdnicy, o wymiarach planu 7,5 × 7,5 m, miała parter otwarty dwoma arkadami oraz piętra, z których dolne dostępne było zapewne od południa, z ganku sukiennic. Ukształtowanie parteru wieży wskazuje, że dostawiono ją do tworzonego na rynku zwartego zespołu zabudowy z rozplanowaną komunikacją

i miejscem poszczególnych obiektów handlowych (Czerner, Lasota, 1997, s. 27-28).

Jak wykazały badania, układ przestrzenny sukiennic tworzyły 4 jednopiętrowe budynki o wymiarach 36,5 × 8 m, podzielone na komory, zgrupowane parami po dwóch stronach szerokiego przejścia. W każdym z budynków było po 8 komór, początkowo nakrytych stropami, a później zasklepionych. Na piętra komór wchodziło się z drewnianych galeryjek umieszczonych od strony dziedzińca. Sukiennice, tak jak inne budynki handlowe, przecinał w poprzek wąski przechód prowadzacy pod wieżą.

Ratusz został dobudowany do sukiennic od strony północnej, w pewnej odległości od wieży. Był to zapewne budynek dwupiętrowy, dwudzielny na poziomie piwnic i parteru, o wymiarach w świetle wnętrza 14,4 × 11,3 m (Czerner, Lasota 1997, s. 48-53). W dwóch budynkach halowych, dostawionych do sukiennic od południa i oddzielonych od siebie wąskim przechodem, umiejscowiono po dwa rzędy ław chlebowych na parterze i szewskich na piętrze. Ławy te wcześniej znajdowały się na odkrytej przestrzeni. Stanowiska sprzedaży ubogich przekupniów umieszczone w piwnicach tych budynków miały odrębne wejścia z Rynku. Do hal między ławy wchodziło się od strony przechodu. Zbadana w całości piwnica zachodnia, o wymiarach 34,2 × 5 m, była podzielona przepierzeniami na stanowiska sprzedaży (Czerner, Lasota 1997, s. 64-70). Po stronie północnej sukiennic, na przedłużeniu ratusza w kierunku wschodnim zostały usytuowane w 1291 r. kramy bogatych przekupniów (SR, nr 2182). Sklepy te, zapewne początkowo o konstrukcji szachulcowej stały w dwóch szeregach przedzielonych przejściem. Co najmniej niektóre z nich na początku 2. poł. XIV w. były zbudowane z kamieni. Kramy rozciągające się na wschód od ratusza zajmowały powierzchnię o wymiarach ok. 57,5 × 13 m (Czerner, Lasota 1997, s. 54-60).

Do grupy najstarszych stałych obiektów handlowych należała również waga wzmiankowana po raz pierwszy w 1330 r. (A.M.Św., sygn. 180). Jej ścisła lokalizacja nie jest znana. W świele różnych przesłanek znajdowała się ona po stronie zachodniej bloku śródrynkowego, a najprawdopodobniej na wprost sukiennic (Czerner, Lasota 1997, s. 117). Przy ścianie wschodniej sukiennic od 1330 r. były stanowiska sprzedaży ubogich szewców i łataczy obuwia (SR, nr 4922).

O ile w bloku śródrynkowym już w 1. poł. XIV w. dominowały budynki murowane, to zabudowę mieszkalną Świdnicy aż do lat 80. tego stulecia, może z nielicznymi wyjątkami, stanowiły domy szachulcowe. Na ich pozostałości, w postaci przepalonych klepisk i grud gliny z odciskami sieczki i drewna, natrafiono nie tylko w trakcie badań parcel przyrynkowych (nr 33, 35 i 36), lecz także w wielu innych miejscach Starego Miasta (Chorowska, Lasota, Małachowicz 1997, s. 143, przyp. 31). Wiemy, że miały one podcienia. Jeszcze przez pewien czas w XV wieku poszczególne pierzeje Rynku nosiły nazwy podcieni: chmielnych – zachodnia, solnych – północna, warzywnych – wschodnia, zbożowych – południowa (Schubert 1911, s. 20). Domy z podcieniami występowały także w pierzejach ulic bramnych. Mówią o tym wprost wzmianki źródłowe (Schubert 1911, s. 20), a pośrednio murowane piwnice tych domów, częściowo wysunięte poza linie zabudowy ulic (Chorowska, Lasota 1999, s. 60-69).

Budynki szachulcowe stojące na działkach z przywilejem piwowarskim, przy Rynku i ulicach bramnych miały murowane, kamienne piwnice z pochylniami, służącymi do transportu beczek (ryc. 6 i 7).

Mury najstarszych piwnic wykonano z granitu łamanego, o formie cienkich, nieregularnych płyt, wiążąc go gliną lub miękką zaprawą z wapna, piasku ilastego i żwiru. Spośród piwnic wyróżniających się takimi murami, dwie (Rynek 4, 26) zostały zbudowane w kilka lat po 1276 r. i 1303 r. (Krąpiec 1996). Daty te uzyskano drogą analiz dendrochronologicznych drewna pozostawionego w murach jako nadproża wnęk oświetleniowych i szalunki sklepień. Mimo że prawdopodobnie od 1330 r. gmina posiadała cegielnię (Dziewulski 1957, s. 259), cegły w budownictwie mieszkalnym mieszczan aż do XV w. były stosowane sporadycznie, do formowania różnego rodzaju otworów.

Budynki przyrynkowe miały kilka rozwiązań planu piwnic (ryc. 8), w zależności od szerokości działki oraz ustawienia głównej komory – równolegle lub prostopadle do osi domu. Największe komory osiągały wymiary 16 × 5 m, a najmniejsze 1,5 × 2 m. Te ostatnie umieszczano od frontu, jako przedłużenie pochylni prowadzących z podwórza na głębokość ponad 4 m. Pochylnie torzyły podziemne, sklepione tunele z klepiskami nachylonymi pod kątem 15-40°. Tunele były jednobiegowe lub zagięte w dwa biegi (Rynek 32, 34). Otwory prowadzące do pochylni i komór otrzymały oprawy ostrołuczne lub półkoliste. Węgary tych opraw miały wgłębienia powstałe w trakcie przetaczania beczek. Okna umieszczano na osi komór, wyprowadzając

Ryc. 6. Świdnica. Rynek 5 – piwnica. Wnętrze komory frontowej, fot. J. Kos

je ponad sklepienia za pomocą ostrołucznych lunet. Szersze okna również pełniły funkcję otworów transportowych.

Za panowania Bolka II (1323-1368) księstwo świdnickie było jednym z najbardziej znaczących ośrodków polityczno-gospodarczych w tej części Europy środkowej, a on sam osiągnął prestiż i znaczenie przynależne królom (Świdnica 1995, s. 50-51). Za jego panowania mieszczanie świdniccy uzyskali prawo bicia złotych florenów, a po 1345 r. skupili

Ryc. 7. Świdnica. Rynek 5 – piwnica. Wnętrze pochylni, fot. J. Kos

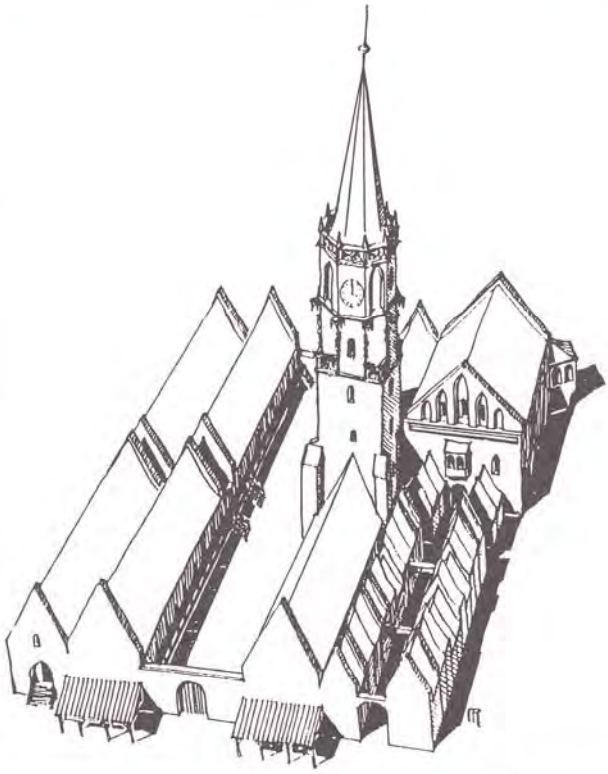

Ryc. 9. Świdnica. Rekonstrukcja zabudowy śródrynkowej po rozbudowie ratusza i wieży w 2. poł. XIV w. (wg Czerner, Lasota 1997, ryc. 30)

w swoich rękach cały handel Śląska z Rusią i Europą wschodnią[2]. W handlu z zachodem ważną pozycję stanowiło sukno, a po 1358 r. metale szlachetne i przyprawy sprowadzane z Wenecji (Makota 1991, s. 48-49). Rosło znaczenie produkcji i eksportu piwa, osiągając apogeum w XV wieku (Bunke 1935, s. 142-146). Przez cały ten czas Świdnica stanowiła kluczowy ośrodek w handlu lokalnym.

Wykupienie wójtostwa w 1372 r. (Schmidt 1846, s. 50) przypieczętowało pełną autonomię władz samorządowych. Nie jest zapewne przypadkiem, że mniej więcej w tym czasie rozbudowano ratusz o część wschodnią, a ściślej o okazałą Izbę Rajców umieszczoną na piętrze, nad zbudowanymi razem z nią od nowa sześcioma kramami bogatych przekupniów, zaś wieżę podwyższono o dwa ośmioboczne piętra, z bogatą dekoracją rzeźbiarską i szpiczastym hełmem (ryc. 9). Dach wieży, szpic z gałką i zegar uzyskały pozłotę (Czerner, Lasota 1997, s. 88-95, 102-105). Budowa smatruza, w północno-wschodnim narożniku bloku ratuszowego, powiększyła zasięg murowanej zabudowy handlowej Rynku o stanowiska płócienników i kuśnierzy, umieszczone w jego halowych wnętrzach.

[2] W 1345 r. Kazimierz Wielki opanował Ruś Czerwoną i nadał mieszczanom świdnickim przywilej wolnego handlu z tą prowincją, jednocześnie zamykając szlak na Ruś dla mieszczan wrocławskich (Świdnica 1995, s. 50).

Było to założenie dwupiętrowe, o wymiarach planu 8,5 × 18 m. Jest prawdopodobne, że smatruz został wzniesiony w 1377 r. (Schubert 1911, s. 24; Czerner, Lasota 1997, s. 84-87).

Ceglana wschodnia część ratusza i smatruz uzyskały elewacje, zwieńczone trójkątnymi, wywnękowanymi szczytami. Zbadana wschodnia fasada ratusza jest dwubarwna, złożona z czarnych główek i czerwonych wozówek zestawionych w wątku gotyckim. Na I piętrze elewacji wschodniej znajdowały się ostrołuczne okno i wykusz, który mógł mieścić kaplicę dostępną z Izby Rajców (Czerner, Lasota 1997, s. 82, 83, 85, 111).

W 1378 r. Rada zezwoliła posiadającym bogate kramy na przekształcenie ich w budynki handlowo-mieszkalne (Schmidt 1846, s. 80, przyp. 2). Można sądzić, że najpóźniej wtedy zniknęły z bloku śródrynkowego ostatnie obiekty drewniane.

Zwartą, murowaną zabudowę bloku śródrynkowego otaczały zespoły stałych, drewnianych stanowisk sprzedaży. Oprócz wspomnianych wyżej ław ubogich szewców i łataczy obuwia wiadomo jeszcze o budach solnych i śledziowych, w liczbie odpowiednio 5-6 i 12. Pierwsze z nich zapewne znajdowały się po północnej stronie bloku, a drugie po wschodniej (Czerner, Lasota 1997, s. 115-116).

Przełomowym w budownictwie mieszkalnym w Świdnicy okazał się rok (1379) wydania przez radę miejską statutu w sprawie budowy domów na działkach z przywilejem piwowarskim. Nieco wcześniej, po kolejnym pożarze miasta w 1361 r. książę Bolko II i Rada wydali zalecenie wznoszenia domów nie z drewna i gliny, lecz z kamieni co najmniej do I piętra (Schubert, 1911 s. 20). Zalecenie to nie poparte obietnicą korzyści materialnych nie przyniosło spodziewanego skutku. Natomiast zapis w statucie z 1379 r. zapewnił gratyfikację za każdą murowaną kondygnację domu w postaci zwiększenia limitu produkcji piwa o jeden war, ale nie więcej niż trzy, wyłączając piwnice (A.M.Św., sygn. 39; Bunke 1935, s. 15). O tym, że zapis ten przyczynił się do upowszechnienia budownictwa murowanego informują źródła podatkowe i wyniki badań kamienic.

Pierwsza księga podatkowa została założona w 1370 lub 1379 r. Około roku 1401 zaczęto spisywać ją od nowa i prowadzono do około 1471 r. (A.M.Św., sygn. 235). Dla omawianego zagadnienia mają znaczenie dwa składniki płaconego przez mieszczan podatku, mianowicie podatek od nieruchomości (*de hereditate*) i podatek od dodanych warów piw (*pro ceruisia additta*), naliczane od podstawy wyrażonej w grzywnach. W starszej części księgi ilości warów dodatkowych zapisywano słownie lub cyframi, zaś w młodszej wyszczególniano podstawę opodatkowania, która wynosiła dwie grzywny za jeden war. Zwróćmy jeszcze uwagę, że liczba podatników uwzględnionych w rejestrze, w ramach poszczególnych pierzei Rynku, jest zgodna z ilością działek wychodzących na ten plac, na planie pomiarowym Świdnicy z 1895 r.

Dodatkowe wary zapisane w starszej części rejestru podatkowego wskazują, że na samym początku XV w. na 42. działkach wychodzących na Rynek stało 25-27 budynków mieszkalnych z murowanymi kondygnacjami. Trzy domy miały po 3-4 kondygnacje murowane, a pozostałe prawie w takim samym stosunku po jednej i po dwie. Zapisy w rejestrze prowadzonym od około 1401 r. świadczą o dalszym postępie w rozprzestrzenianiu budownictwa murowanego wokół Rynku. Do czasu założenia kolejnej księgi podatkowej w 1471 r. ponad trzy czwarte przyrynkowych budynków mieszkalnych uzyskało po 2-3 murowanych kondygnacji (A.M.Św., sygn. 179, 235; Goliński 1995, 1995-96 oraz wyciągi z ksiąg podatkowych sporządzonych przez D. Karsta i S. Nowotnego[3]).

Wygląd zabudowy okalającej Rynek po pojawieniu się budynków murowanych przybliżają wyniki badań architektonicznych kamienic północnej i zachodniej pierzei, zwłaszcza zbadanych całkowicie o numerach 1, 4, 32-36 (Kondratowicz 1978; Chorowska, Karst, Lasota 1991; Chorowska, Lasota, Małachowicz 1992; Lasota, Małachowicz 1992; Chorowska, Karst, Lasota, Małachowicz 1995-96, poz. 2, 3; Chorowska, Lasota, Małachowicz 1997, s. 141-165). Ujawniły one dwa rozwiązania planu domów mieszkalnych z okresu przekształcania zabudowy szachulcowej w murowaną, mianowicie układ z dziedzińcem i zwarty. Najpełniej zachowane relikty domu z podwórzem zostały odkryte w kamienicach Rynek 35, 36. Od frontu, po stronie południowej działek stały budynki podpiwniczone, mające murowane partery i, być może, szachulcowe piętra. Do nich od północy przylegały segmenty ze ścianami o konstrukcji szachulcowej, postawione nad murowanymi piwnicami. Za podwórzami występowały budynki tylne, bez piwnic: jeden piętrowy, murowany na działce nr 36 i dwa również piętrowe na parceli sąsiedniej, przy

[3] D. Karst i S. Nowotny sporządzili wyciągi dotyczące wschodniej pierzei Rynku oraz zachodniej i południowej z pierwszego rejestru podatkowego.

czym piętro jednego z nich miało ściany szachulcowe. Fundament domu tylnego na parceli nr 31 ujawniły badania wykopaliskowe na przestrzeni wyburzonego traktu tylnego kamienicy. W obrębie jej zachowanej części frontowej mieścił się budynek o konstrukcji szachulcowej. Na działce Rynek 34 budynek tylny i segment północny frontowego miały konstrukcję szachulcową, natomiast segment południowy był murowany. Szerokość dziedzińców w przedstawionych założeniach wynosiła 2,5-4 m. O przeznaczeniu tychże świadczą kuchnie urządzone w zasięgu ich przestrzeni na piętrach później zbudowanych kamienic.

Założenia z wewnętrznym podwórzem odkryte w zabudowie pierzei zachodniej Rynku sięgały w głąb parcel na odległość 22-24 m. Domy mieszkalne o układzie zwartym w tej pierzei powstały na działkach Rynek 32, 33. Na drugiej z nich znajdował się budynek murowany, dwuskrzydłowy, piętrowy, o długości skrzydła frontowego 15 m, tylnego 9 m. W trakcie frontowym kamienicy Rynek 32 występują relikty budynku murowanego, piętrowego, jednoprzestrzennego na każdej kondygnacji, także o długości 15 m. Za nim, na nie zbadanym terenie wyburzonego traktu tylnego kamienicy znajdowało się zapewne murowane skrzydło tylne, na co wskazują 4 dodane wary zapisane w pozycji tej działki w XIV-wiecznej części rejestru podatkowego. Po stronie północnej Rynku zostały odkryte metodą wykopaliskową fundamenty kilku segmentów tylnych domów, mianowicie w kamienicy Rynek 4 i na przestrzeni wyburzonych traktów tylnych kamienic Rynek nr 7 i 8. Ściany tylne tych segmentów znajdowały się w odległości ok. 20-26 m od fasad później wzniesionych kamienic. Front działki Rynek 4 wypełniał szachulec. Z badań przeprowadzonych w kamienicy Rynek 1 można wywnioskować, że na jej terenie lub sąsiedniej Rynek 2 znajdował się budynek murowany o długości ok. 15 m cofnięty o ok. 6 m w odniesieniu do linii fasad kamienic. Wspomnijmy jeszcze, że w okresie funkcjonowania zabudowy murowanej i szachulcowej były zakładane nowe piwnice, o czym m.in. informują wyniki analiz dendrochronologicznych próbek drewna użytego do konstrukcji ich murów. Piwnice kamienic Rynek 5 i 6 powstały wkrótce po 1396 i 1398 r., jedna z piwnic kamienicy Rynek 26 po 1403 r., dwie następne znajdujące się przy ulicach bramnych niedługo po 1397 i 1406 r. (Krąpiec 1996).

Mury wyszczególnionych piwnic zbudowano z łamanego granitu o formie grubych, nieregularnych płyt lub kwadr oraz twardej zaprawy zawierającej piasek ilasty ze żwirem i dużą domieszkę wapna. Z takich materiałów budowlanych zostały wzniesione niektóre z wyżej przedstawionych budynków i później kamienice, natomiast część z pierwszych założeń murowanych powstała z budulca stosowanego wcześniej, miękkiej zaprawy i gliny, którymi łączono kamienie.

Odnosząc ilość dodatkowych warów uzyskanych przez właścicieli nieruchomości pierzei zachodniej Rynku do stwierdzonej zabudowy murowanej na działkach, dostrzega się, że odpowiadają one sumie wszystkich segmentów murowanych w założeniach z wewnętrznym dziedzińcem oraz w skrzydłach w przypadku założeń zwartych (ryc. 10). Zauważa się też, że obydwa rozwiązania planu domów mieszkalnych były stosowane równolegle. Dom murowany o układzie zwartym na działce Rynek 32 pojawił się w ostatnim dwudziestoleciu XIV w., a na sąsiedniej nr 33 w następnym stuleciu. Wtedy też powstały budynki frontowy i tylny z murowanymi kondygnacjami domu z wewnętrznym dziedzińcem na parceli nr 36 oraz ukończono rozpoczętą w XIV wieku budowę założenie na sąsiedniej parceli nr 35, powiększając ilość kondygnacji murowanych o dwie następne.

Podsumowując, należy stwierdzić, że od ok. 1379 r. do czasu pojawienia się kamienic z wystrojem późnogotyckim Rynek otaczała zwarta zabudowa szczytowa. O powtarzaniu się układu szczytowego budynków świadczą plany poznanej ich grupy oraz często powtarzający się w rozplanowaniu późniejszych kamienic podział na 2 pasma zabudowy. Wizerunek pierzei Rynku tworzyły przeplatające się piętrowe fasady: murowane, szachulcowe i, być może, mieszane. Mozaikę ścian budynków ujednolicały podcienia, których forma nie jest nam znana. Zabezpieczały one frontowe części piwnic wychodzące przed budynki, a w zachodniej pierzei i na zachodnim odcinku pierzei północnej piwnic wykraczały przed linię zabudowy na 5-6 m (Chorowska, Lasota 1999, s. 61-62).

Trzecią generację zabudowy obramowującej Rynek reprezentują kamienice z wystrojem późnogotyckim. Dokładna data ich pojawienia się w Świdnicy pozostaje nieznana. Kamienice te wyróżniały się obecnością licznych opraw bram i drzwi z nadprożami dwuramiennymi. Identyczne oprawy znalazły zastosowanie w grupie kramów bogatych zbudowanych od nowa w okresie między 1399 r. a poł. XV w. (Czerner, Lasota 1997, s. 96-97; ryc. 11). W pobliskim Wrocławiu rozpowszechniły się one w 2. poł. XV w. (Żak 1986, s.19-22). Być może, pierwsze kamienice w Świdnicy wzniesiono po pożarze w 1420 r.

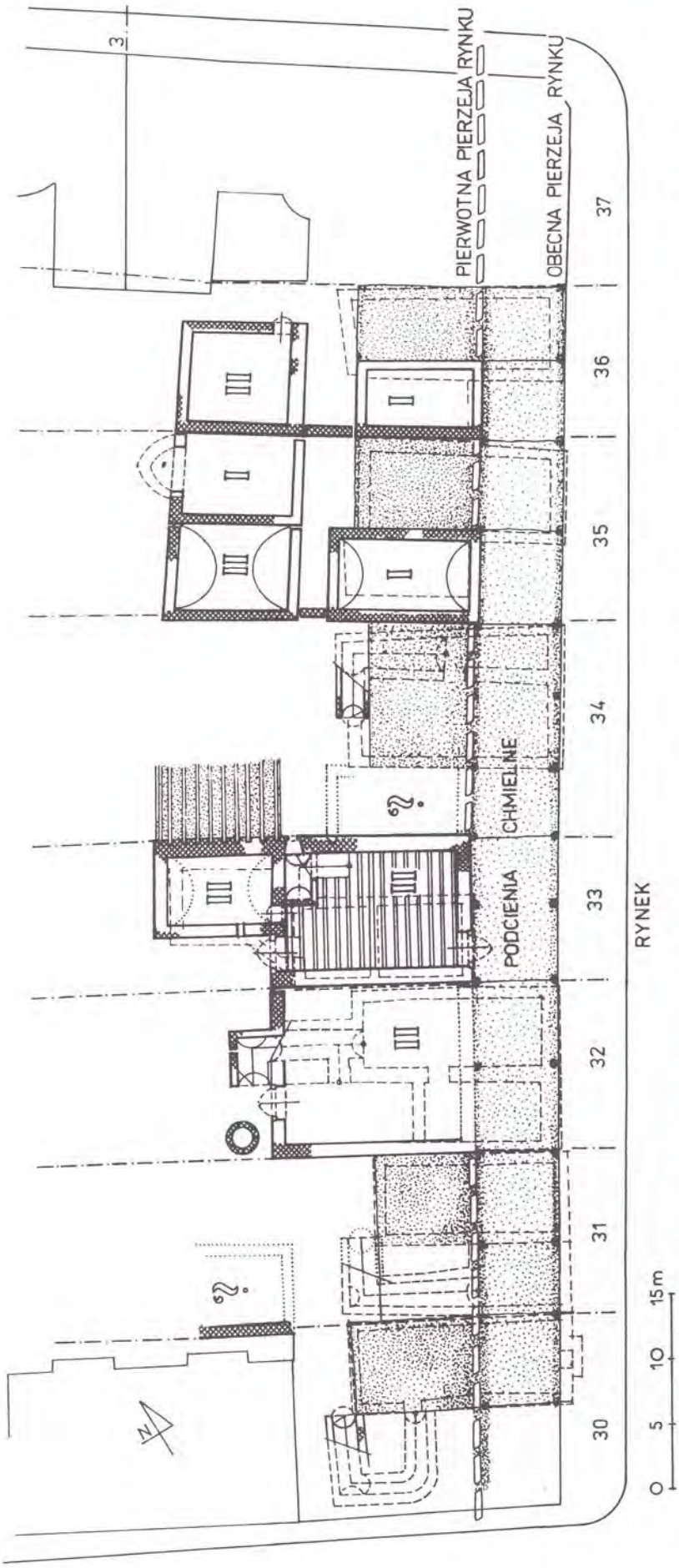

Ryc. 10. Świdnica. Zachodnia pierzeja Rynku. Rekonstrukcja planu parteru zabudowy murowanej (kratka) i szachulcowej (kropki) na przełomie XIV i XV w. (wg Chorowska, Lasota, Małachowicz 1997, ryc. 2)

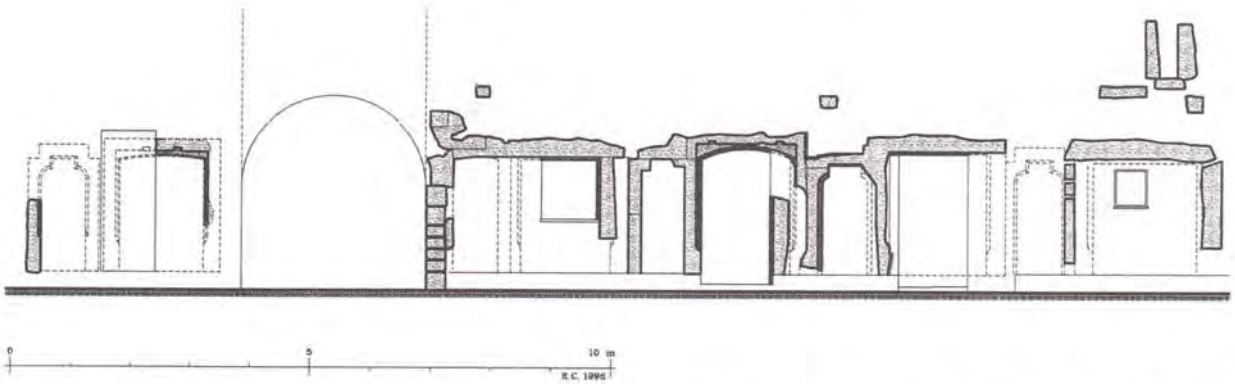

Ryc. 11. Świdnica. Północny szereg kramów bogatych. Inwentaryzacja reliktów opraw wejść i witryn z 1. połowy XV w. (wg CZERNER, LASOTA 1997, ryc. 36)

(SCHIRRMANN 1908, s. 20). W księdze podatkowej założonej około 1471 r. północna strona Rynku została określona jako Targ Solny (A.M.Św., sygn. 179). Jak się sądzi, zmiana w nazewnictwie stron Rynku wiązała się z likwidacją dawnych podcieni, co nasuwa wniosek, że już w tym czasie były one wypełnione kamienicami.

Przeprowadzona lustracja kamienic na terenie Starego Miasta z wyjątkiem dwóch kwartałów, w tym wschodniego Rynku, wykazała, że w znacznej ich części występują zręby układu późnogotyckiego i detal architektoniczny z tego czasu (CHOROWSKA, KARST, LASOTA, MAŁACHOWICZ 1995-96; ryc. 12). Wyniki lustracji i badań fasad kamienic przyrynkowych uzyskane w trakcie ich remontu (BURNITA, LASOTA 1998) w powiązaniu z rezultatami wcześniej wykonanych badań szczegółowych kilku z nich (KONDRATOWICZ 1978; MAŁACHOWICZ, NIEMCZYK, BURNITA 1991; CHOROWSKA, KARST, LASOTA 1992; CHOROWSKA, LASOTA, MAŁACHOWICZ 1992; CHOROWSKA, LASOTA 1992; LASOTA, MAŁACHOWICZ 1992) przyczyniły się do znacznie lepszej znajomości ostatniej średniowiecznej fazy zabudowy otaczającej Rynek w porównaniu do poprzednich.

Ryc. 12. Świdnica. Rynek 6 – piwnica. Portal dwuramienny w wejściu do pochylni, fot. J. Kos

Wznosząc kamienice przy Rynku, eliminowano zabudowę drewnianą i wewnętrzne podwórza oraz podwyższano starsze domy murowane, adaptujac je do nowych układów przestrzennych. Przestrzeń zlikwidowanych podcieni częściowo była wchłaniana przez kamienice, co ostatecznie usankcjonowało dokonane uprzednio przez mieszczan uszczuplenie przestrzeni publicznej.

Jedną z cech charakterystycznych kamienic budowanych w późnym gotyku stanowią fundamenty filarowo-łękowe. Można sądzić, że ich zastosowanie wynikało z faktu adaptacji starszych piwnic. Wznosząc ściany obwodowe domów nad zastanymi piwnicami, przebijano ich mury rzędami kamiennych filarów (ryc. 13). Odcinki ścian budowane poza zasięgiem piwnic stawiano też czasem na ławach fundamentowych. W przypadku zakładania nowych komór filary były budowane równocześnie z nimi. Łęki fundamentowe opierano na filarach powyżej sklepienia piwnic. W układach przestrzennych piwnic powtarzano stare schematy, rozbudowując je o nowe komory zakładane w miejscach wolnych, najczęściej z tyłu budynku. Przebudowy pochylni polegały na

Ryc. 13. Świdnica. Pułaskiego 13 – piwnica. Filar fundamentowy przebijający sklepienie komory piwnicznej z XIV w., fot. J. Kos

przedłużaniu ich górnych biegów, wprowadzanych do wnętrz sieni, a w przypadku skomplikowanego rozmieszczenia komór dodawaniu biegów dolnych.

Układy przestrzenne późnogotyckich kamienic sprowadzały się do trzech powtarzalnych wariantów, uzależnionych od szerokości działki. Były to układy: dwutraktowe, jedno- i dwupasmowy oraz wieloskrzydłowy.

W kamienicach jednopasmowych (np. Rynek 27 i 33; ryc. 14) głęboki trakt frontowy wypełniała w całości sień, a trakt tylny zajmowały przechód i tylna izba lub suterena, przeznaczona na wyszynk piwa (Chorowska, Karst, Lasota 1998, s.174). W licznych przy Rynku kamienicach dwupasmowych (nr 5, 6, 23, 23a, 30-32, 35-36; ryc. 15), obok sieni mieściło się jeszcze jedno pomieszczenie zazwyczaj sklepione, a zamiast przechodu występował przejazd. W układach wieloskrzydłowych wejście lub wjazd do sieni prowadziły bezpośrednio z podwórza (Rynek 32, 34, ul. Łukowa 1).

Sienie, o wymiarach dochodzących do 20 m długości i ok. 5 m wysokości, zostały nakryte stropami belkowymi. W ich tylnej części znajdowały się wejścia do pochylni i suteren w obramieniu dwuramiennych portali oraz schody prowadzące na wyższe kondygnacje. Wspomniane izby karczemne lub sutereny zagłębione o ok. 1 m poniżej poziomu terenu, które czasem były dostępne z przechodu, przypominały wyglądem komory piwnic, ze względu na kolebkowe sklepienia oraz nikłe światło sączące się od strony podwórza przez pojedyncze okna szczelinowe. Sklepienia krzyżowo-żebrowe, arkady przyścienne i dekoracja malarska w pomieszczeniach obok sieni nadawały im znamion reprezentacji. W nich zapewne przeprowadzano transakcje handlowe. Przechody i przejazdy na podwórze miały wygląd długich tuneli sklepionych kolebkami.

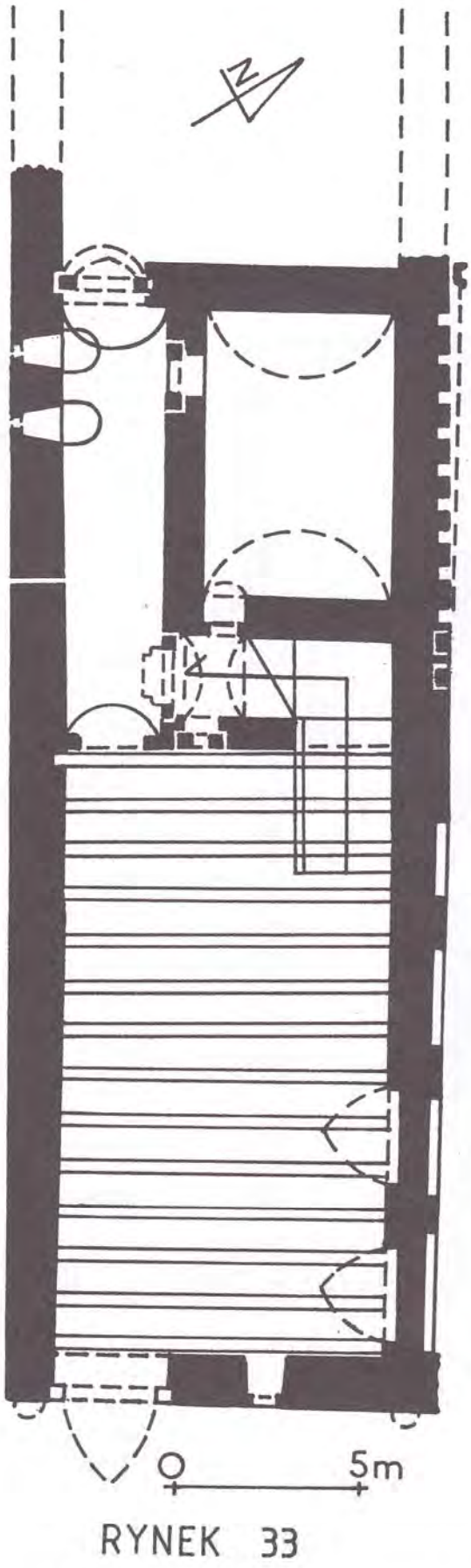

Ryc. 14. Świdnica. Rynek 33. Rekonstrukcja planu parteru kamienicy z XV w., rys. E. Głąb

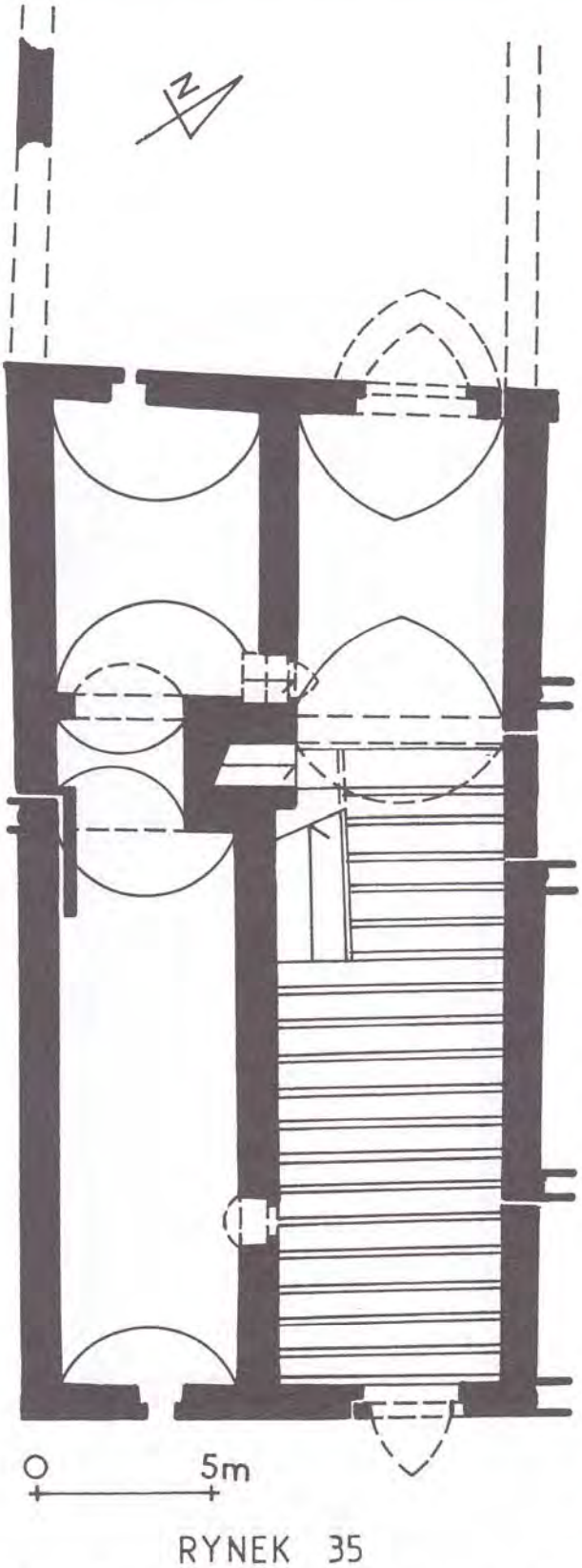

Ryc. 15. Świdnica. Rynek 35. Rekonstrukcja planu parteru kamienicy z XV w., rys. E. Głąb

O ile piwnce i partery podporządkowane były funkcji handlowej i browarniczej (CHOROWSKA, KARST, LASOTA 1998, s. 164-174), to piętra stanowiły wydzieloną przestrzeń mieszkalną, różniącą się także pod względem budulca ścian. Znacznie bowiem częściej spotyka się tutaj cegłę i drewno (ryc.16). Cechę wyróżniającą kamienice świdnickie stanowił występujący w wielu z nich zróżnicowany układ wysokości między pasmami, traktami i skrzydłami domu, co z jednej strony stanowiło wynik adaptacji budynków z poprzedniej fazy, z drugiej ułatwiało rozwiązanie komunikacji pionowej za pomocą krótkich biegów schodów. W niektórych kamienicach oprócz drewnianych schodów usytuowanych przy ścianach były też cylindryczne klatki schodowe w grubości murów (Rynek 32, 34). Trakt frontowy lub jedno z jego pasm na I piętrze wypełniała długa, obszerna górna sień (Rynek 32-36), mieszcząca od frontu izbę mieszkalną, wydzieloną za pomocą przepierzeń, a w tyle węzeł komunikacyjny (ryc. 17). Drugie pasmo zajmowała jeszcze jedna izba o charakterze reprezentacyjnym, np. w kamienicy Rynek 36 nakryta dekoracyjnym stropem o mocno profilowanych belkach. W tylnym trakcie znajdowała się okazała jadalnia, na poziomie półpiętra (Rynek 33 i 35) lub piętra (Rynek 36). Podobna dyspozycja występuje w wielu kamienicach o wystroju renesansowym, które nie zostały dotąd zbadane (np. Rynek 22, 23, 23a, 27). Z jadalnią sąsiadował otwarty dziedziniec kuchenny, zlokalizowany na półpiętrze (Rynek 35) lub piętrze (Rynek 36) traktu środkowego. Dziedzińce takie w wyszczególnionych kamienicach zostały zidentyfikowane na podstawie silnego okopcenia ścian, reliktów paleniska z gliny oraz obecności okien i portalu w ich ścianach. Są to jedyne jak dotąd na Śląsku przykłady kuchni średniowiecznych, wciągniętych w obrys kamienic. Stanowią one formę przejściową od kuchni wolno stojącej na zapleczu domu do wewnętrznej „czarnej" kuchni, nakrytej kolebą z otworem na komin. W Świdnicy przykładem ostatniego rozwiązania są odkryte kuchnie: późnogotycka kuchnia w bocznym

Ryc. 16. Świdnica. Rynek 32 – I piętro. Widok na ścianę północną kamienicy i strop po konserwacji, fot. J. Kos

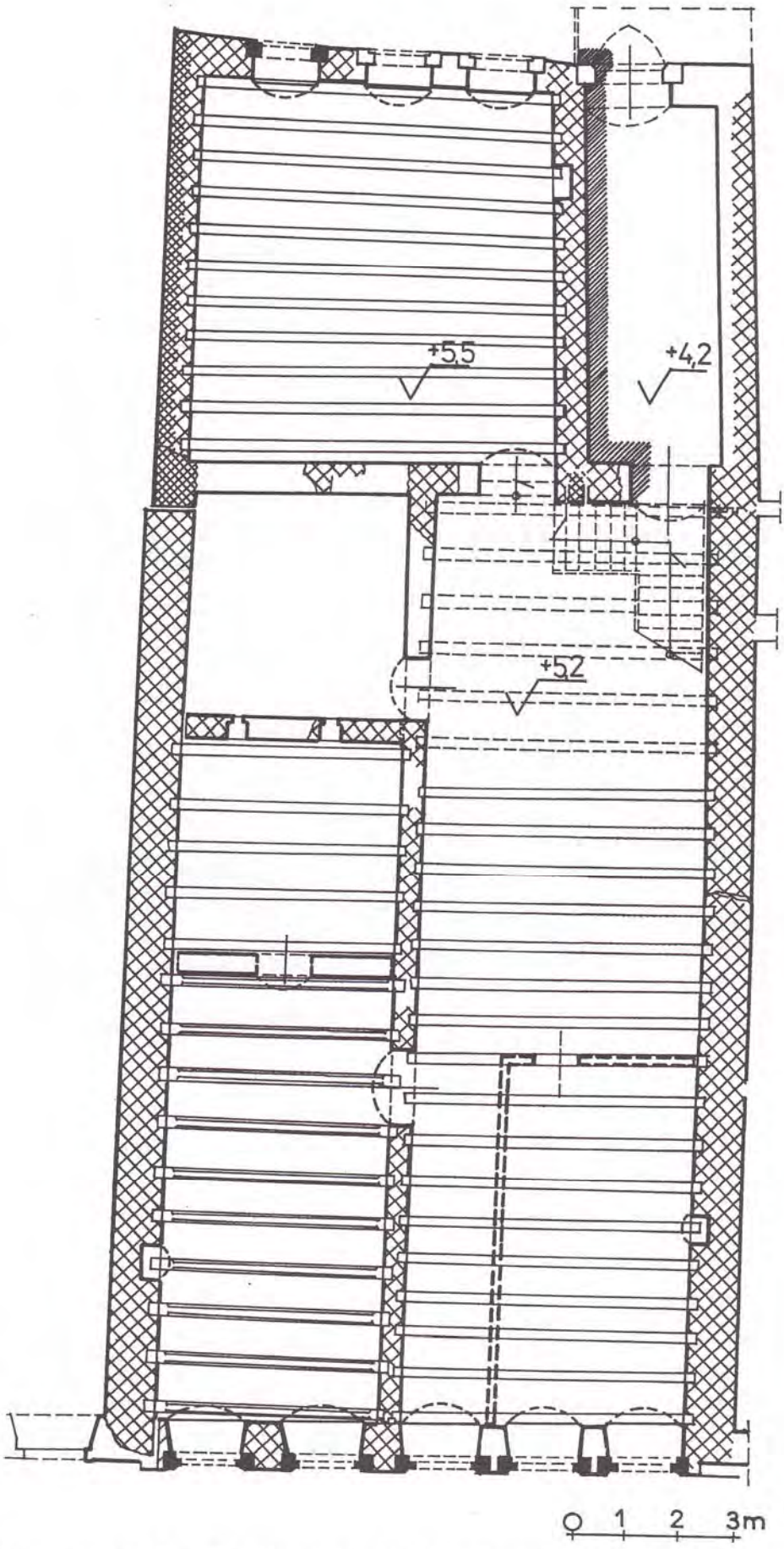

Ryc. 17. Świdnica. Rynek 36. Rekonstrukcja planu I piętra kamienicy z XV w., rys. M. Chorowska

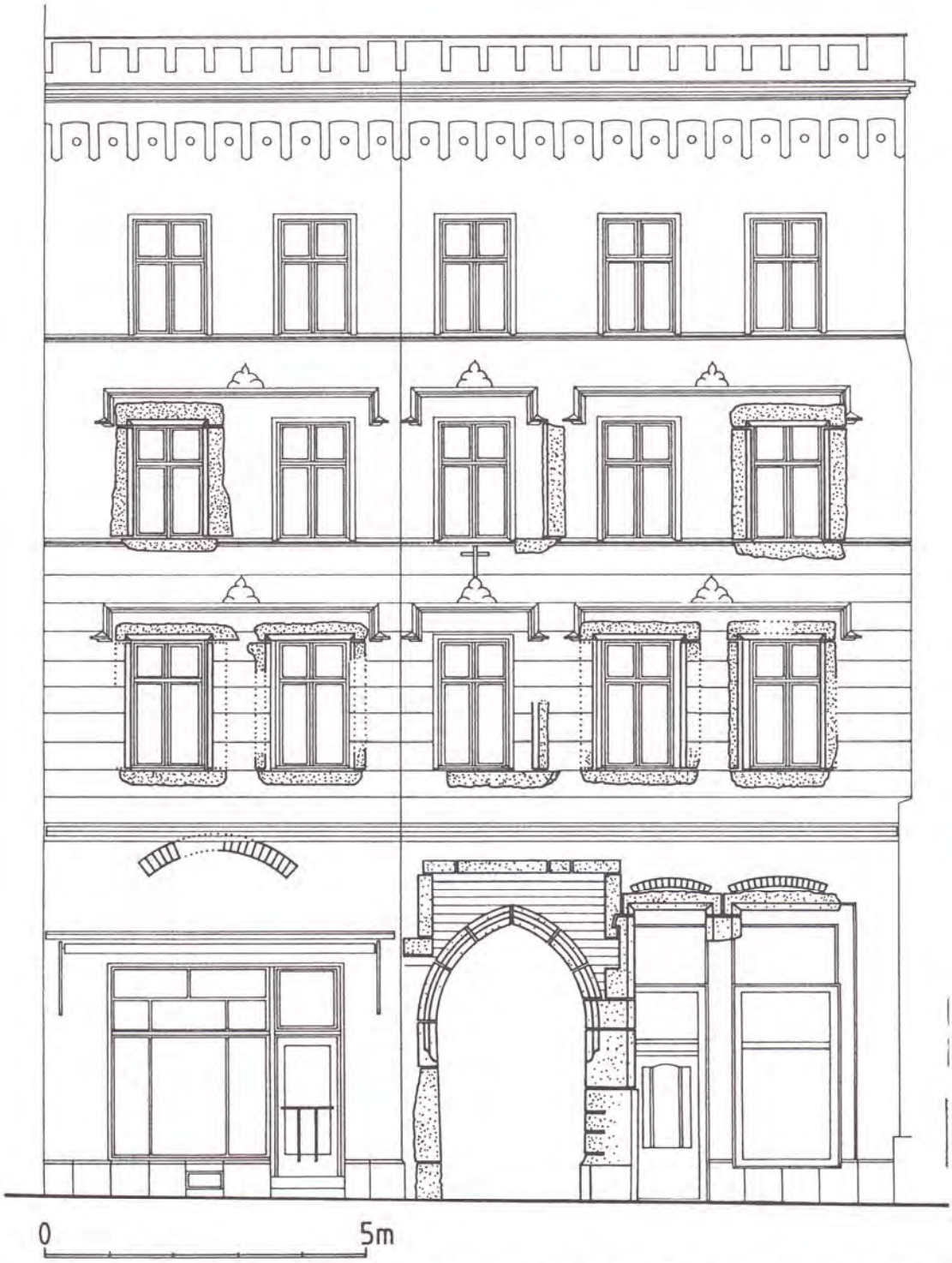

Ryc. 18. Świdnica. Rynek 5. Inwentaryzacja odkrytych opraw otworów z XV w. na fasadzie kamienicy, rys. E. Głąb

skrzydle kamienicy Rynek 34 oraz renesansowe – w kamienicach Rynek 21, 26, 27 i Świętokrzyska 2. Strychy kamienic były przeznaczone do magazynowania zboża i zapewne słodu. Transport ziarna ze strychu na parter odbywał się za pomocą drewnianej rynny (Rynek 5), a na górę za pomocą wyciągów, przez okna w szczytach (Chorowska, Karst, Lasota 1998, s. 173,174).

Po wzniesieniu kamienic Rynek otoczyła ściana złożona z okazałych fasad o wysokości dwóch pięter (Rynek 5, 6, 9,17 ,22, 23, 23a, 31-36, ryc. 18). Ciągi kamienic z wysokimi kondygnacjami przerywały tu i ówdzie domy mające półpiętra w jednym z pasm (Rynek 34, 35). W strefie parteru występowały obszerne, profilowane portale bramne, dwuramienne (Rynek 9, ryc. 19) lub ostrołuczne (Rynek 5, 31, 33, 34; ryc. 20), ujęte niekiedy w prostokątne blendy, a także kamienne, prostokątne oprawy dużych, dwupolowych okien (Rynek 5, 9, 34).

Archiwolty portali w kamienicach Rynek 33, 34 zdobiły żabki. Barokizując portal pod nr 34, pozostawiono tarcze herbowe z przedstawieniami orła śląskiego i czeskiego lwa, które mieściły się w polu blendy. Oknom na piętrach w ciosowych oprawach (Rynek 5, 17, 23, 23a, 25, 35, 36) towarzyszyły ostrołuczne, wąskie wnęki, o ceglanych krawędziach (Rynek 17 i 23). Szczególnym akcentem w dekoracji fasad były rzeźby ustawione na zdobionych reliefem konsolach, pod baldachimami. Zachowały się one na narożach kamienic u zbiegu ulic Kotlarskiej i Łukowej z Rynkiem i wiadomo, że znajdowały się również na narożym budynku Grodzka 5 (Lutsch 1889, s. 215) i fasadzie kamienicy Rynek 33, gdzie flankowały parter (Chorowska, Lasota, Małachowicz 1997, s. 155, ryc. 21). Fakturę i kolorystykę kamiennych ścian fasad tworzył chropowaty, nierówny, pobielony tynk. Mniej liczne wątki ceglane, np. w wyżej wspomnianych wnękach i blendzie portalu kamienicy Rynek 5, miały znaczenie dekoracyjne. Fasady kamienic wieńczyły pojedyncze i podwójne szczyty. Układ szczytowy kamienic przyrynkowych dokumentują wszystkie widoki miasta, począwszy od najstarszego z 1623 r.

W XV wieku zespół zabudowy śródrynkowej zmienił się w zasięgu kramów bogatych i po stronie południowej. W jakiś czas po 1399 r. prawdopodobnie 19 kramów zostało zbudowanych od nowa na miejscu poprzednich. Na podstawie poznanych reliktów siedmiu kramów z szeregu północnego, niemal identycznych pod względem rozplanowania i detalu, można powiedzieć, że uzyskały one piwnice i dwie kondygnacje nadziemne. Na parter każdego z budynków prowadziło wejście od strony uliczki wiodącej między kramami, obramowane kamieniarką z dwuramiennym nadprożem, obok którego znajdowało się obszerne okno witrynowe, również w oprawie ciosowej. Pomieszczenia mieszkalne na piętrach oświetlały okna o różnej wielkości (Czerner, Lasota 1997, s. 95-101; Czerner, Lasota 1998).

Po stronie południowej bloku śródrynkowego pojawił się w XV wieku zespół jednorodnych sklepów urządzonych zapewne w dwóch parterowych murowanych budynkach, dostawionych do hal mieszczących ławy chlebowe, podzielonych na 11 wnętrz z ujętymi w kamienne oprawy ostrołucznymi wejściami i prostokątnymi oknami przeznaczonymi do sprzedaży towarów. Szerokość budynku zachodniego wynosiła 4,3-4,4 m i, jak można sądzić, rozciągał się on na całej długości założenia zachodniego ław chlebowych

Ryc. 19. Świdnica. Rynek 9 – parter. Relikty późnogotyckich obramień otworów po konserwacji, fot. D. Karst

Ryc. 20. Świdnica. Rynek 31. Portal bramny po konserwacji, fot. J. Kos

Ryc. 21. Świdnica. Rynek 33. Rzeźba św. Piotra, fot. J. Kos

Ryc. 22. Świdnica. Rekonstrukcja zabudowy śródrynkowej w końcu XV w. (wg CZERNER, LASOTA 1997, ryc. 41)

(CZERNER, LASOTA 1997, s. 112-115). Najmłodszym obiektem strony południowej bloku śródrynkowego był ceglany budynek o wymiarach wewnętrznych 3,4 × 2,7 m (CZERNER, LASOTA 1997, s. 117-119). Ostatnio stwierdzono, że był to pawilon z arkadowymi prześwitami postawiony nad studnią o kamiennej cembrowinie (LASOTA, CZERNER 1998, ryc. 22).

Wszystkie widoki Świdnicy, począwszy od najstarszego z 1623 r., ukazują pręgierz przy północnowschodnim narożu smatruza. Na ich podstawie można wnioskować, że miał on formę kolumny zwieńczonej klatką z ostrosłupowym hełmem (CZERNER, LASOTA 1997, s. 87) i powstał u schyłku średniowiecza.

W 1528 r. spłonęła połowa Świdnicy, według zapisek kronikarskich była to lepsza – górna część miasta z Rynkiem (SRS, s. 16,127). Odbudowę ratusza zakończono w 1536 r., oddając do użytku salę rajców, którą zasklepiono i udekorowano scenami figuralnymi na ścianach. Prowadzący do niej dwuramienny portal ma już cechy późnogotycko-renesansowe. Odbudowę wieży ratuszowej podjęto dopiero po 1548 r.

Ryc. 23. Świdnica. Zachodnia strona Rynku w widoku od północy w 1813 r. na litografii G. Lebrechta. Po prawej stronie ciąg portali późnogotyckich, po lewej – szczyt smatruza

wieńcząc ją hełmem o formach renesansowych (Czerner, Lasota 1997, s. 125). W tym czasie fasady kamienic zostały pokryte tynkiem z dekoracją malarską, w postaci czerwonych lub czarnych podwójnych pasków, tworzących iluzję dużych kwadr muru z ciosów (Rynek 23 i 25). Tak więc budowle bloku ratuszowego i kamienice przyrynkowe powoli przybierały nową szatę, ale nadal funkcjonowały w nie zmieniony sposób, podyktowany wykształconym w okresie średniowiecza układem przestrzennym (ryc. 23).

ŹRÓDŁA I LITERATURA

ARCHIWALIA

A.M.Św.
Akta miasta Świdnicy, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 39, 179, 180, 235.

WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE

SR
Regesten zur Schlesischen Geschichte, [w:] *Codex diplpmaticus Silesiae*, t. VII, wyd. C. Grunhagen, cz. 3, nr 1648-2615; t. XVI, wyd. C. Grunhagen, K. Wutke, nr 2616-3542; t. XVIII, wyd. C. Grunhagen, K. Wutke, nr 4600-5278.

SRS
Die Thommendorfsche Familienchronik, wyd. A. Schimmelpfennig; *Chronik Michael Steinbergs*, wyd. T. Schönborn, [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 11, Breslau.

SUB
Schlesisches Urkundenbuch, Bd. 2, 1977, wyd. W. Irgang, Wien – Köln – Gratz

PUBLIKACJE

Bunke W.,
1935 *Das Brauwesen der Stadt Schweidnitz*, Schweidnitz.
Chorowska M., Karst D., Lasota C.,
1998 *Organizacja przestrzenna produkcji i sprzedaży piwa w średniowiecznej Świdnicy*, „Archeologia Historica Polona", t. 7, s.157-180.
Chorowska M., Lasota C.,
1999 *Średniowieczne podcienia i przedproża na Śląsku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", 1997, nr 1-2, s. 51-76.
Chorowska M., Lasota C., Małachowicz M.,
1997 *Zabudowa średniowieczna kwartału zachodniego przy Rynku w Świdnicy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 42, z. 2, s. 141-165.
Czerner R., Lasota C.,
1997 *Blok ratuszowy w Świdnicy do połowy XVI w.*, Wrocław.
Dziewulski W.,
1957 *Świdnica*, [w:] *Studia z historii budowy miast polskich*, Warszawa.
Hanulanka D.,
1973 *Świdnica*, wyd. II poprawione i uzupełnione, Wrocław.
Lutsch H.,
1889-1903 *Schlesiens Kunstdenkmaler*, Breslau.
Makota J.,
1991 *Świdnicki Handel*, [w:] *Świdnica poprzez wieki*, Wrocław, s. 47-53.
Munch H.,
1960 *Początki średniowiecznego układu miejskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 5, z. 3, s. 361-366.
Młynarska-Kaletynowa M.,
1995 *Stan badań nad miastem średniowiecznym na Śląsku*, [w:] K. Wachowski [red.], *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto*, Wrocław, s. 9-17.
Schirrmann W.,
1908 *Chronik der Stadt Schweidnitz*, Schweidnitz.
Schmidt F. J.,
1846 *Geschichte der Stadt Schweidnitz*, t. I, Schweidnitz.
1848 *Geschichte der Stadt Schweidnitz*, t. II, Schweidnitz.
Schubert H.,
1911 *Bilder aus der Geschichte der Stadt Schweidnitz*, Schweidnitz.
Świdnica
1995 *Świdnica. Zarys monografii miasta*, W. Korta [red.], Wrocław – Świdnica.
Żak J.,
1986 *Ornament architektoniczny w okresie późnego gotyku i jego główne motywy*, [w:] *Architektura Wrocławia w okresie późnego gotyku*, s.19-22, Wrocław.

PRACE NIEPUBLIKOWANE

Chorowska M., Karst M. Lasota C.,
1991 *Badania architektoniczne kamienic w Świdnicy: Rynek 35 i 36*, mps w IHASiT (Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej).
Chorowska M., Lasota C., Małachowicz M,
1992 *Rozwój średniowiecznej kamienicy na Śląsku. Badania kamienic Rynek 33 i 34 w Świdnicy*, mps w IHASiT.
Chorowska M., Karst D., Lasota C., Małachowicz M.,
1995-96 *Studia historyczne kwartałów zabudowy ograniczonych:1 – Rynkiem, Trybunalską, Spółdzielczą, Łukową; 2 – Rynkiem, Kotlarską, Zamkową, Grodzką; 3 – Rynkiem, Franciszkańską, Siostrzaną, Bohaterów Getta; 4 – Długą, Daleką, Pułaskiego, Środkową; 5 – Kotlarską, Łukową, Budowlaną, Żeromskiego; 6 – Długą, pl. Kościelnym, Spółdzielczą, Trybunalską; 7 – Bohaterów Getta, Pułaskiego, Teatralną, Mennicką; 8 – Mennicką, Teatralną, Pułaskiego, Szpitalną; 9 – Teatralną, Bohaterów Getta, Przechodnią i Mennicką*, mps u MKZ (Miejski Konserwator Zabytków w Świdnicy).
Chorowska M., Lasota C.,
1992 *Badania kamienicy Rynek 32 w Świdnicy*, mps w IHASiT.
Goliński M.,
1995 *Wyniki kwerendy źródeł archiwalnych do badań parcelacji i stosunków własnościowych w Świdnicy w średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym*, mps w IHASiT.
1995-96 *Parcelacja bloków przyrynkowych (północnego,południowego i zachodniego w Świdnicy w późnym średniowieczu w świetle źródeł podatkowych*, mps w IHASiT.
Kondratowicz M.,
1978 *Badania architektoniczne budynku mieszkalnego Świdnica,Rynek 1*, mps u MKZ w Świdnicy.
1981 *Sondażowe badania architektoniczne kamienicy – Świdnica, Rynek 34*, mps u MKZ.

KRĄPIEC M.,
1996 *Wyniki analiz dendrochronologicznych i radiowęglowych prób drewna gatunków iglastych ze Świdnicy*, mps w IHSiT.
LASOTA C., MAŁACHOWICZ M.,
1992 *Uzupełniające badania architektoniczne na poziomie piwnic i fundamentów kamienicy Rynek 4 w Świdnicy*, mps u MKZ.
1993 *Badania architektoniczne kamienicy Rynek 30 w Świdnicy*, mps u MKZ.
LASOTA C., BURNITA J., KARST D.,
1998 *Badania architektoniczne fasad kamienic nr 5, 17, 23, 25, 26 przy Rynku w Świdnicy*, mps u MKZ.
MAŁACHOWICZ E., NIEMCZYK E., BURNITA J.,
1991 *Badania historyczno-konserwatorskie kamienicy Rynek 4 w Świdnicy*, mps u MKZ.

BEBAUUNG DES SCHWEIDNITZER MARKTES BIS ZUR MITTE DES 16. JH.

Zusammenfassung

Das mittelalterliche Świdnica/Schweidnitz war nach Breslau zweitgrößte Stadt in der Einwohnerzahl. Sein Zentrum bildete der Markt seit der Mitte des 16. Jh. ein rechteckiger Platz mit einem gestörten Schachbrett von Straßen um die Ecken, früher – ein viel größerer Platz von dreieckigem Plan, der an die Planung der Marktsiedlungen anknüpfte. Zur Zeit der Lokation wurden der Platz als auch die daraus in westlicher Richtung ausgehenden Straßen mit Grundstücken von Ausmaßen 50 × 150 Fuß (1 Fuß = 31,3 cm) umrandet.

Bereits im 13. Jh. standen in seinem westlichen Teil: ein gemauerter Rathausturm (1291), Reichkrame genannt *Apotheken* (1291), Brotbänke mit Kellergewölben für arme Handwerker (1330) und Schmetterhaus (1377). Fleischbänke, seit 1308 erwähnt, stellten ein von ihnen entferntes frei stehendes Gebäude dar, bis sie bald mit Häusern umwuchsen, die auf dem einstigen Platz aufgebaut wurden.

Bis in die 80er Jahre des 14. Jh. traten in der Wohnbebauung von Schweidnitz Fachwerkhäuser mit Laubgängen. Diese von ihnen, die auf privilegierten Bierbrauergrundstücken und Torstraßen erbaut wurden, verfügten über Tonnengewölbekeller mit Rutschen für Faßtransport.

Nach 1379, als besondere Privilegien für Kretschmer, die Häuser aus Stein und Backstein errichteten, durch den Stadtrat beschlossen wurden, kam es zu einer Wandlung in der Tendenz der gemauerten Bebauung. Dies bezeugen sowohl Steuerbücher als auch Ergebnisse der architektonischen Untersuchungen. Die in den letzten 20 Jahren des 14. Jh. entstandene Bebauung der Grundstücke am Markt war von gemischtem Charakter (Mauer-Fachwerk) und bestand aus Gebäuden zweierlei Arten: aus unterkellerten Fronthäusern sowie kellerlosen, gemauerten Hinterhäusern, von den Fronthäusern durch einen kleinen Hof getrennt. Einen einheitlichen Charakter verliehen ihr Holzlauben. Die gemauerte Bebauung reichte bis an eine Höhe von zwei oder drei unteren Geschossen, die Holzbebauung wohl höher, indem sie die Häuser um den 2. Stock und Giebel ergänzte.

Zu Beginn des 15. Jh. gestaltete sich im Markt und in den Hauptstraßen die endgültige Form vom Rathausblock und von Bürgerhäusern, die in ihrem Grundstock bis zum 19. und 20. Jh. überdauerten. Im Rathausblock entstanden neue Reichkrame sowie eine Reihe von Geschäften an der südlichen Seite, einheitlich ausgeschmückt mit zweiarmigen und spitzbogigen Portals und rechteckigen Schaufenstern. Die Umbauten von Bürgerhäusern betrafen die völlige Ersetzung des Fachwerks durch gemauerte Anlagen, den Überbau von zweigeschossigen Häusern mit dem zweiten Stockwerk, Bebauung von Innenhöfen sowie Abbruch von Laubgängen. Die Raumordnung der Häuser läßt sich auf 4 wiederholbare Pläne zurückführen, abhängig von der Grundstückbreite.

In den Einbandhäusern füllte den Fronttrakt eine hohe und lange Diele aus, den Hintertrakt – ein Übergang und eine Hinterkammer oder Kellerwohnung mit Bierausschank. Die am Markt zahlreichen Zweibandhäuser enthielten neben der Diele noch einen gewölbten Raum, und der Übergang wurde breiter zu einer Überfahrt. Wenn die Form von zwei unteren Geschossen sich aus ihrer Bestimmung für Handel und eine Kretscham ergab, bildeten die Obergaden mit Wohnstuben, einem geräumigen Eßraum und Küchenhof einen separaten Wohnraum.

Nachdem die Laubgänge abgebrochen und Bürgerhäuser umgebaut wurden, schloß den Markt eine Wand von stattlichen zweistöckigen Fassaden, die Einzel- oder Doppelgiebel krönten. Im Erdgeschoß zeichneten sich mächtige Torportals mit spitzbogigen, profilierten Archivolten sowie auch rechteckige Steinfassungen von großen Zweifeldfenstern. In den Wohngeschossen begleiteten die rechteckigen mit gehauenem Stein eingefaßten Fenster enge spitzbogige Nischen mit Backsteinkanten. Den steinernen Verband der Wände deckte man mit rauhem, unebenem